



NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA
MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MUZEYİ

ISSN 2522-4808 (Print)
ISSN 2702-0034 (Online)

RİSALƏ

Elmi araşdırmalar jurnalı

1-(24)2023



Bakı – “Elm və təhsil” – 2023

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
Elmi Şurasının 19 may 2023-cü il tarixli (protokol № 2)
qərarı ilə çap olunur

Baş redaktor:
Rafael Hüseynov,
akademik

Redaksiya heyəti:

Kamil Allahyarov, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Xatirə Bəşirli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Şəfəq Əlibəyli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Aida Qasımova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Tofiq Məlikli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Rəhilə Qeybullayeva, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan
Mehdi Kazimov, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
Paşa Kərimov, filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent, AMEA Əlyazmalar İnstitutu, Azərbaycan
Ali Yavuz Akpınar, professor, doktor, Boğaziçi Universiteti, Türkiyə
Hasan Cavadi, professor, doktor, Kaliforniya Universiteti, ABŞ
Firuza Melvil, doktor, Kembridj Universiteti, Böyük Britaniya
Özgen Felek, professor, doktor, Yel Universiteti, ABŞ
Campieryo Bellinceri, doktor, Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya
Mbaye Lo, professor, doktor, Dyuk Universiteti, ABŞ
Hendrik Boesoten, professor, doktor, Maynz Universiteti, Almaniya
Nataliya Çalisova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya Federasiyası
Şodimaxammad Sufiyev, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası, Tacikistan
Zemfira Səfərova, akademik, AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, Azərbaycan
Cəfər Qiyasi, AMEA-nın müxbir üzvü, Azərbaycan
Məryəm Əlizadə, sənətsünaslıq doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universiteti, Azərbaycan
Marko Realini, professor, doktor, İtaliya Milli Tədqiqat Şurası, İtaliya

Risalə. Elmi araşdırmalar jurnalı. № 1 (24)
Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2023, 120 s.

Orta əsrlərdə müsəlman Şərqiində yaradılan elmi əsərlər “risalə” adlanırdı. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin klassik ənənəyə riayətlə “Risalə” adlandırılmış, ədəbiyyatşünaslıq və mədəniyyətşünaslıq problemlərinin elmi araşdırmalarından ibarət məqalələr toplusu ildə iki dəfə (yaz və payız) nəşr edilir. Bu elmi araşdırmalar jurnalı məzmunu etibarlı ilə filologiya (Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil və tənqid, folklorşünaslıq, mətnşünaslıq) və sənətsünaslıq (muzeyşünaslıq) sahələri üzrə məqalələri əhatə edir. “Risalə” elmi araşdırmalar jurnalı filologiya və sənətsünaslıq elm sahələri üzrə Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi dövrü elmi nəşrlər siyahısındadır. 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin “Mətbu nəşrlərin reyestrinə” daxil edilmişdir (Reyestr № 4216). Eyni zamanda, “Risalə” elmi araşdırmalar jurnalı 05 aprel 2018-ci ildən EBSCO beynəlxalq elektron məlumat bazasına daxil edilmişdir (Müqavilə № 46516).

Oxuyacaqlarınız



RİSALƏ

Elmi araşdırmalar jurnalı

№1.2023(24)

Mündəricat

KLASSİK İRS: TARİXİ VƏ NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

HÜSEYNOV Rafael.

Köç ədəbiyyatının Azərbaycan fenomeni: Vətəndən Vətənə mühacirətin bədii və elmi irsi
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.7

BAXŞIYEVA Ülkər.

Nizaminin “Leyli və Məcnun” məsnəvisi və “hami-ovçu” arxetipindən istifadə məsələləri
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.21

DƏMİROVA Cəmilə.

İbn əl-Qatta və onun “Əd-durra əl-xatira” antologiyası
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.28

YENİ VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ PROSES

DADAŞOVA İlahə.

Şahin Fazilin “Divan”lar silsiləsində “Beşinci divan” strukturu, tematikası və ideya istiqamətləri
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.39

MƏMMƏDLİ Şərqiyə.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında folklor motivləri: forma və janr kontekstində
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.50

MƏHƏRRƏMZADƏ Tamilla.

Məmmədəğa Sultanovun şeir yaradıcılığı (XX əsrin 30-cu illərinin dövrü mətbuat materialları əsasında)
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.60

MUSTAFAEVA Göyərçin.

Çağdaş uyğur ədəbiyyatının şəhid şairi Lütfulla Mütəllib yaradıcılığında milli mücadilə
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.69

TARİXİ-MƏDƏNİ ABİDƏLƏRİN QORUNMASI VƏ TƏDQIQI. MUZEYŞÜNASLIQ

ABDULXALİKOV Firdavs.

Миниатюры Камал Ад-Дина Бехзада на «Хамсе» Низами Гянджеви – бесценные шедевры восточного изобразительного искусства
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.83

QƏDİROVA Afət.

Həyatının mənasını xalqa xidmətdə görən dahi
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.94

BABANLI Tomiris.

Kitablara bağlı ömür
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.102

Ülkər BAXŞIYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ulker.baxsiveva@mail.ru
ORCID ID 0000-0002-5994-2356

NİZAMİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” MƏSNƏVİSİ VƏ “HAMİ-OVÇU” ARXETİPİNDƏN İSTİFADƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: Nizami, Məcnun, hami-ovçu, humanizm, mif

Keywords: Nizami, Majnun, protector-hunter, humanism, myth

Ключевые слова: Низами, Меджнун, охотник-защитник, гуманизм, миф

Giriş. Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” məsnəvisində türk folklor ənənəsinin təsiri ilə yazılan motivlərdən biri də Məcnunun heyvanlara olan münasibətinin təzahürüdür. Məcnunun heyvanlara olan qayğı və sevgisini əks etdirən süjet xəttinə əsərin müxtəlif hissələrində rast gəlirik. Tədqiqatçı alimlər belə hesab edirlər ki, əgər hansısa bir element folklor mətnində bir neçə dəfə təkrarlanırsa, deməli, onun mifologiya ilə bağlılığı vardır. Klod Levi-Strosun araşdırmasında göstərilmişdir ki, mifik mətnlərdə, ya da ümumən şifahi bədii yaradıcılıq nümunələrində eyni bir “*ardıcılıq sırası*”nın bir neçə dəfə təkrarlanması “*məhz mifin strukturundan soraq verir*” [9, s.206].

Nizaminin “Leyli və Məcnun” əsərinin süjetində Məcnunun heyvanlara münasibəti, ünsiyyəti bir neçə dəfə təkrarlandığından onu mifik mənşəli hesab edə bilərik. Lakin bir məqamı vurğulamaq istərdik ki, K.Levi-Strosun fikri folklor mətnlərinə aid edilmişdir. “Leyli və Məcnun” isə yazılı ədəbiyyat nümunəsidir. Bunu da vurğulayaq ki, məsnəvinin əsasında dayanan əfsanə folklor mənşəlidir. Nizami özü də məsnəvini türk folklor qaynaqları ilə zənginləşdirmişdir.

Tədqiqat. Əsərdə ilk dəfə “Məcnun və heyvanlar” motivinə Məcnun ahuları tələdən xilas etmək istərkən rastlaşırıq. Məcnun çox gərgin, ümidinin hər şeydən kəsildiyi məqamda göz yaşı axıdarkən ahu ilə rastlaşır. Nofəlin Leylini Məcnuna almaq üçün apardığı ikinci savaşı da uğursuz alınmışdır. Bu səbəbdən də Məcnun qəm-qüسسə içərisindədir.

Göz yaşı tökərək o yüyürdü,
Uzaqdan qurulu bir tələ gördü.
Tələyə düşmüşdü bir neçə ceyran,
Yazıqlar bağlıydı əldən-ayaqdan [5, s.138].

Məcnun xalqımızın ov zamanı “adət qonağı” ənənəsindən istifadə etməklə ahuları xilas etməyə can atmışdır. Elimizin belə bir adəti vardır ki, ovun üstünə gələn insana ovçu ovundan pay verməlidir. Nizami məsnəvidə həm qədim adətlərimizi yada salır, həm də Məcnun bu adət vasitəsilə heyvanları azadlığa qovuşdurmaq istəyinə nail olur.

Dedi: “Tələ üstə çıxmışam birdən,
Adət qonağıyam, özün bilirsən.



Ahular başından götür tələni,
Onları azad et, sevindir məni" [5, s.138].

Eyni zamanda Məcnunun nitqində humanist ideyaların təbliğini görürük. Məcnuna görə, Allah heyvanlara da insanlar kimi azad yaşamaq haqqı vermişdir. Ovçu Məcnunu diqqətlə dinləyir və ehtiyacı ucbatından bu işlə məşğul olduğunu bildirir. Məcnuna ceyranları satın almağı təklif edir. Məcnun bir an belə fikirləşmədən öz atını onların qarşılığında ovçuya verir və ahuları azadlığa qovuşdurur.

Mərhəmətlə deyil, sevgilə qəlbən
Öpdü ceyranların qara gözündən.
Bu, yar gözü deyil, ona oxşardı,
O qara gözlərdən bir yadigardı.
Onlara mərhəmət diləyib haqdan,
Açıb xilas etdi qanlı duzaqdan.
Özü də çöllərdə fəryad çəkərək,
Ahular dalınca yüyürdü tək [5, s.139].

Məcnunun humanist münasibətinin kökündə Nizaminin təbiət və cəmiyyətin vəhdəti haqqında fəlsəfi-poetik düşüncələri dayanmışdır. H.Araslının araşdırmalarına görə, Məcnun təbiətdə olan bütün canlıları Allahın yaratdığı varlıq olduğu üçün sevmiş və qayğı göstərmişdir. Həm də ahular ona zülm və zillət içərisində çapalayan Leylisini xatırlatmışdır. Bu cəhətdən Məcnunun ceyranları azad etməsi humanist-fəlsəfi məna daşıyır. Digər tərəfdən, bu mənanın kökləri xalq fəlsəfəsi, folklor qaynaqları ilə bağlıdır. Təsadüfi deyildir ki, H.Araslı bu epizodun "Dədə Qorqud" dastanını xatırlatdığını qeyd etmişdir [1, s.131].

Nizaminin məsnəvidə dediyi "*Mərhəmətlə deyil, sevgilə qəlbən // Öpdü ceyranların qara gözündən*" beytində şair maraqlı məqamlara toxunmuşdur. Məcnun heyvanları onlara yazığı gəldiyi üçün deyil, sevdiyi üçün azad edir. Nizami onun bu əməlinin mərhəmətdən çox sevgidən irəli gəldiyini vurğulamaq istəmişdir. Məcnun heyvanlara xüsusi qayğı ilə yanaşır və onlar arasında qırılmaz bağlılıqlar vardır. Səhrada yaşayan qəhrəman heyvanların hamisidir. Onların çətin anlarında xilas edənidir. Məcnun tələyə düşən maralı da azad edir. Bu məqamlar obrazın poetik strukturunda "hami-ovçu" funksiyasını təsdiqləməyə imkan verir.

"Ey zalım iti tək yazığı tutan,
Aç qurduğun toru, zülmündənin utan!
Qoy bu tora düşmüş zavallı əsir
Gəzib bir-iki gün şad yaşasın bir" [5, s.141].

Məsnəvidə diqqətçəkən məqamlardan biri də odur ki, Məcnun ovçunu ovladığı maralın "sevgilisi"nin ("evdəki" ana maralın) qarğışına tuş gələcəyi ilə hədələyir. Bu, Azərbaycan xalq inancları, ovçuluq mifləri ilə bağlıdır. Xalq inanc və əfsanələrinə görə, yanında balası olan heyvanı öldürmək böyük günah hesab olunur. Bu insanlar etdikləri günah işə görə Allah tərəfindən bəlaya düşə, ölümə belə cəzalandırıla bilərlər. Ovçu Pirimlə bağlı əfsanədə deyilir ki, balası olan bir heyvanı yaralayan ovçunun heyvanın qarğıışı ilə əli quruyur. Ovçu Pirim səhvini başa düşür

və Allaha günahının bağışlanması üçün yalvarır. Heyvan ovçunu bağışladıqdan sonra ovçunun əli sağalır. O gündən bu əhvalat hər yana yayılır, digər ovçular da yanında balası olan heyvana ox atmırlar [2, s.80].

Ovçu Pirim xalq nağılları və əfsanələrimizdə ov kultu ilə bağlı heyvanların hamisi hesab olunur. O, təbiətdəki bütün heyvanların və bitkilərin dilini bilir. Çünki ilanlar şahı onun ağzına tüpürmüşdür. Ovçu Pirimlə – heyvanların hamisi ilə bağlı xalqımız çox sayda əfsanə və nağıllar yaratmışdır. Ovçuluq kultunun qanunlarına görə, balalı heyvanı ovlamaq olmaz, heyvanlar hamisi heyvanları qoruyan və onları incidən şəxslərin cəzasını verəndir. Nizaminin məsnəvisində də Məcnun obrazı maralı ovçunun əlindən xilas etməklə ov heyvanlarının hamisi, “hami-ovçu” kultunu təcəssüm etdirir. Bildiyimiz kimi, Nizaminin folklor yaradıcılığına bağlılığında Gəncə ədəbi mühitinin böyük rolu olmuşdur. Əfsanələrin, rəvayətlərin, inancların xalqın dilindən düşmədiyi Gəncədə ovçu-hamilərlə bağlı çoxlu sayda əfsanə, rəvayət də xalq arasında geniş yayılmışdır. Nizami də uşaqlığında bu mühitdə böyüdüyündən folklor nümunələrini eşitmiş, sevmiş və ruhuna, yaddaşına həkk etmişdir. Bu səbəbdəndir ki, Məcnun obrazını yaradarkən bu əfsanə və rəvayətlərdəki motivlərdən yaradıcı şəkildə istifadə etmişdir.

İnsan və maralın mifik-mistik əlaqələrindən bəhs edən əfsanələrdən birində çobanın qızı olan Gülpədəmin marallara olan sevgi və qayğısından, onlar üçün sazda ifa etməsindən bəhs olunur. Əfsanənin başlanğıcında şər qüvvəni təmsil edən ilan maralı sancıb öldürür, maralın balasını isə Gülpədəm götürüb saxlayır. İlan maralın balasından qisas almaq üçün Gülpədəmi sancıb öldürür. İlan fikirləşir ki, qız ölsə, maral balası da fikirdən öləcək. Lakin maral balası bir gün ilanı və Gülpədəmin sazını buynuzuna alıb qızın qəbrinin üstünə gəlir və burada hamısı daşa dönür [3, s.131-132].

E.Qaliboğlunun bu əfsanə ilə bağlı qənaətlərinə görə, Gülpədəm maralların hamisidir, o, marallarla mistik ünsiyyət saxlayır və maral bu mətndə kosmoqonik-yaradıcı başlanğıcı təmsil edir, yəni maralın daşa dönməsi ilə yeni relyef yaranır. *“Maral bu halda həmin relyefin yaradıcı başlanğıcıdır”* [7, s.85].

Tapıntı. Nizaminin məsnəvisi ilə bu əfsanə arasındakı bağlılığa nəzər salaq. Güləndamin marallarla mistik ünsiyyəti vardır. Qız sazi ilə marallarla ünsiyyət qurmuşdur. Məcnun obrazının da sazi vardır. O, səhrada tənha yaşayarkən saz vasitəsilə heyvanlarla ünsiyyət qurur. Məcnun tora düşmüş maralı xilas etmək üçün sazını ovçuya verir. Güləndamin qəbrinin üstündə maralın, sazın və ilanın daşa çevrilməsi məqamı kultla bağlılığa nümunədir. Kultlar, adətən, hansısa pirlər, ziyarətgahlarla bağlı olur. Əfsanədə məzar, pir motivini müşahidə edirik.

Hacı Qasım Çələbi haqqında olan əfsanədə deyilir ki, hacı arvadı ilə bir dağın ətəyində məskən salmışlar. Onlar o qədər kasıb imişlər ki, ancaq yavan çörək əldə etməyə imkanları çatırmış. Bir gün Hacı Qasım Çələbi arvadı Gülpərinin yavan çörək yeyə bilmədiyini görüb Allahın heyvanlarının onlar qalan yerə tökülüb gəlməsi üçün dua edir. Az zaman keçmir ki, marallar bura axın etməyə başlayırlar. Ər-arvadın sevincinin həddi-hüdudu olmur [8, s.91].

Rəvayətdə adı çəkilən Hacı Qasım Çələbi Cəbrayıl bölgəsində yaşamış övliyadır. O, heyvanların hamisi kimi diqqətimizi cəlb edir. Rəvayətdəki marallar ona yardım etdikləri kimi, Məcnunu da səhradakı hər cür təhlükələrdən qoruyurlar.

Poemada Məcnunun qarğa ilə dialoqunda da heyvanların hamisi arxetipi ilə bağlılıq vardır. Bu hissədə də mifik dəyərlərin mövcudluğu duyulur.

Budaqda qaraca bir qarğa vardı,
Gözü çıraq kimi işıq salardı...
...Məcnun fikrə getdi görəndə onu,
Duydu qəlblərinin bir olduğunu.
"Sən ey yas libaslı, aç, söylə bəri,
Nədir əynindəki bu yas paltarı?
Nədəndir gecənin rəngi var səndə?
Qara günlərəmi düşmüşsən sən də?
Qəmə mən yanıram, alışansa sən,
Mənim əvəzimdə qara geymişən..." [5, s.144]

Nümunədə Məcnunun qara taleyinin, dərdinin təcəssümünü şair bədii-poetik təsvirlərlə cəmiyyət miqyasından təbiət miqyasına qədər genişləndirmişdir. Qarğanın rənginin qaralığı Məcnunun qara taleyi ilə həmahənglik təşkil edir. Həmin ideyanın inikasında şair eyni zamanda mifik inanclardan da istifadə etmişdir. Bu cəhətdən Məcnunun qarğa ilə söhbəti də mifik kökləri baxımından heyvanların, quşların, bitkilərin dilini bilən hami-ovçu kultu ilə bağlıdır. Məcnun atasının ölümündən sonra insanlardan tamamilə uzaqlaşmış heyvanlar arasında yaşamağa qərar verir. Məsnəvinin "Məcnun vəhşilər arasında" adlanan hissəsində Nizami mifik süjetlərdən öz fikirlərini çatdırmaqdan ötrü yaradıcı şəkildə istifadə etmişdir.

İnsan adətindən əl götürərək,
İpini qırmışdı o, vəhşilər tək.
Çöl vəhşisi kimi o, zaman-zaman,
Yeyib yaşayırdı yaşıl otlardan.
O, tordan, vəhşidən qorxmurdu bir dəm,
Vəhşilər olmuşdu Məcnuna həmdəm.
Ona yetişməsin deyə bir zaval,
Keşikdə durardı şir ilə maral [5, s.150].

Məsnəvidə diqqətimizi çəkən bir məqam Məcnunun tez-tez cəmiyyətdən sıxıldığı anlarda rahatlıq tapması üçün təbiətə – şirlərin, maralların yanına üz tutması səhnələridir. Bu epizod əfsanəvi-mifik məzmun daşıyır. Nizaminin yaratdığı belə epizodlar onun poetik-fəlsəfi ideyaları ilə bağlıdır. Əsərin qəhrəmanı yalnız Allahın onlara verdiyi ilahi-instinktiv ahəng içərisində yaşayan heyvanlar arasında azad nəfəs ala bilir, yaşadığı cəmiyyət onu anlamır. Əsərdəki bu epizod eyni zamanda bizim dastan ənənələrimizlə də səsleşir. "Dədə Qorqud" dastanında Basat obrazı ilə də bağlı belə məqamlarla rastlaşırıq. Belə ki, Basat körpəliyində itərkən onu ana şir tapıb bəsləmişdir. Basat bir müddətdən sonra ailəsi tərəfindən tapılmasına baxmayaraq, tez-tez heyvanlar aləminə qaçır, şirin yanına gedirmiş. Dastanın bu hissəsində mifoloji-mistik əlaqənin mövcudluğunu görürük. Hətta Basat Təpəgözlə söhbətində Qağan Aslan və Qaba ağacı öz valideynləri adlandırır:

Anam adın sorar olsan – Qaba Ağac!
Atam adın deyirsən – Qağan Aslan!
Mənim adım sorarsan –
Aruz oğlu Basatdır [6, s.102].

Nümunədən göründüyü kimi, Basat Qağan Aslanı atası hesab etmişdir. Bunu folklorşünaslıqda totemizm adlandırırlar. Füzulu Bayat yazır ki, totemçilik haqqında yazılan sistemli və sistemsiz, fantastik və ya gerçək bütün əsərlərdən çıxarılan nəticəyə görə, *“insanla quş, heyvan və bitki arasında qohumluq əlaqəsi olduğu inamına dayanan düşüncə və davranış sisteminə totemizm deyilir”* [4, s.99].

Deyilənlərə əsaslanıb belə qənaətə gələ bilərik ki, Basatla Qağan Aslan və Qaba Ağac arasında olan “fantastik-fövqəltəbii” qohumluq – valideyn-oğul münasibətləri mahiyyət etibarilə mifikdir. Bu prizmadan yanaşaraq deyə bilərik ki, Məcnunun da heyvanlar aləmində yaşamasında, oradan ayrılı bilməməsinin kökündə mifik-mistik psixologiya durur. Basat kimi, Məcnunu da şirlər qoruyur. Nizaminin yaratdığı səhnələrin alt qatında totemizm deyil, “heyvanların hamisi” arxetipi dayanır. Məsnəvidə Nizami Məcnunun səhrada heyvanlar arasında padşahlıq etməsini Süleyman peyğəmbərə bənzətmişdir. Çünki Süleyman heyvanların, quşların dilini bilirdi, heyvanların padşahı olan peyğəmbər idi. Məcnunu da heyvanlar çox sevirdilər, ona heç bir zərər yetirmirdilər, əksinə, onu təhlükədən qoruyurdular.

Məcnunun səhrada heyvanlara padşahlıq etməsi xəbəri insanlar arasında sürətlə yayılır. Buna inanmayanlar öz gözləri ilə şahid olmaq üçün səhraya gəlirlər. Onların Məcnun üçün gətirdikləri azuqələri Məcnun heyvanlar arasında bölüşdürür. Bu səbəbdən də vəhşi heyvanlar artıq digər heyvanlara hücum etmir, bir-biri ilə mehriban dolanır. Səhrada Məcnunun yaratdığı qayda-qanun hökm sürür.

Yemi vəhşilərə paylardı bütün,
Özüsə bir tikə yeyərdi hər gün.
Vəhşi heyvanlara o, il uzununu
O qədər verdi ki, öz ruzusunu,
Ruzi verən bilib onu hər heyvan
Səcdəyə durardı gördüyü zaman.
Ondan ayrılmazdı bir dəm vəhşilər,
Gəlib yem alardı hər axşam, səhər [5, s.180].

Nəticə. Məcnun sevgi, qayğı və mərhəmətlə, humanist münasibəti ilə heyvanların sevgisini qazanmışdır. Nizami məsnəvidə başlıca bədii-fəlsəfi ideyaları məhz folklor-mifoloji motivlərindən istifadə edərək çatdırmağı bacarmışdır.

Nizami məsnəvidəki “Məcnun vəhşilər arasında” hissəsində Məcnunla heyvanlar arasındakı münasibəti real yox, əfsanəvi-romantik planda əks etdirmişdir. Heyvanlarda şüur olmasa da, instinkt hissi ilə kim onlara qayğı, mərhəmətlə yanaşırsa, onlara sahiblik edirsə, həmin kəslərə bağlanırlar. Nizami öz məqsədinə uyğun olaraq Məcnunun heyvanlarla olan münasibətinə real çərçivədə yanaşmamışdır. Məcnunu folklor mətnlərimizdəki Süleyman peyğəmbər kimi heyvanların şahına bənzətmişdir. Araşdırmamızda, az öncə qeyd etdiyimiz kimi, Süleyman peyğəmbərlə bağlı motivin kökündə folklor, mifoloji əfsanələr dayanır. Bu əfsanələrin mahiyyətində “heyvanların hamisi” arxetipi durur. Nizami “Leyli və Məcnun” poemasında Məcnunun heyvanlarla münasibətini təsvir edərkən Azərbaycan folklorundan, türk mifoloji düşüncəsini əks etdirən əfsanələrdən geniş istifadə etməklə özünün humanizm fəlsəfəsinin bədii təəcəssümünü çatdırmaq istəmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Araslı, H. Şərqdə "Leyli və Məcnun" əsərləri / Nizami, 4 kitabda, I kitab. – Bakı: Azər nəşr, – 1940, – 194-237
2. Azərbaycan mifoloji mətnləri / Tərtib edəni, ön sözün və şərhlərin müəllifi Arif Acalov. – Bakı: Elm, – 1988, – 196 s.
3. Azərbaycan xalq əfsanələri / Toplayan və tərtib edəni S.Paşayev. – Bakı: Yazıçı, – 1985, – 286 s.
4. Bayat, F. Folklor haqqında yazılar (nəzəri məsələlər) / F.Bayat. – Bakı: Elm və təhsil, – 2010, – 224 s.
5. Gəncəvi, N. Leyli və Məcnun. Tərcümə edəni Səməd Vurğun / N.Gəncəvi. – Bakı: Yazıçı, – 1983, – 303 s.
6. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsl və sadələşdirilmiş mətnlər / Tərtib edəni Samət Əlizadə. – Bakı: Öndər nəşriyyatı, – 2004, – 376 s.
7. Qaliboğlu, E. Yaradılış mifləri və Azərbaycan əfsanələri / E.Qaliboğlu. – Bakı: Elm və təhsil, – 2020, – 180 s.
8. Qarabağ: folklor da bir tarixdir / I kitab. Toplayıcılar: İ.Rüstəmzadə, Z.Fərhadov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012, – 464 s.
9. Леви-Строс, К. Структурная антропология / К.Леви-Строс. – Москва: Глав. Ред Вост. Лит., – 1985, – 536 с.

Məqaləyə istinad: Ülkər Baxşıyeva. Nizaminin "Leyli və Məcnun" məsnəvisi və "Hami-ovçu" arxetipindən istifadə məsələləri. Risalə. Elmi araşdırmalar jurnalı. Nömrə 1 (24), 2023. səh.21-27.
DOI: 10.30546/2702-0034.1.24.2023.21

Ulkər BAKHSHIYEVA

NIZAMI'S "LEYLI AND MAJNUN" MASNAVI AND THE ISSUES OF USING THE ARCHETYPE "PROTECTOR-HUNTER"

S u m m a r y

Nizami Ganjavi is our source of pride, who speaks for himself in classical Azerbaijani literature with his creativity, and makes our nation known in the world. The poet's work has always been selected for its originality, both in terms of content and form. Nizami's "Leyli and Majnun" masnavi contains elements of the "protector-hunter" motif in the Turkish epic-mythological tradition. Nizami used the "protector-hunter" archetype creatively according to his author's concept. Ganja's literary environment played a big role in Nizami's commitment to folklore creativity. While creating the poetic structure of the image of Majnun, the poet took advantage of the legends and stories he heard in this environment since his childhood. In the article, the reasons and roots of Nizami's reviving the image of Majnun with special care for animals and turning him into their patron are investigated. We can confidently say that such moments confirm the function of "protector-hunter" in the poetic structure of Majnun's image. In the article, the main artistic-philosophical ideas that Nizami wanted to convey in the masnavi were analyzed, the reasons why he wanted to convey them using folklore-mythological motifs. The purpose of the author's use of the "protector-hunter" archetype in the Turkish epic-mythological tradition for the artistic embodiment of the philosophy of humanism in the poem is investigated in the article. From the analysis in the article, we can conclude that Nizami Ganjavi is an artist who is connected to the land, homeland, and national roots of Azerbaijan, so the context of attachment to national values has permeated the spirit of all his

creativity. Adherence to the Turkish national spirit was felt. In the article, the reasons for Nizami's systematic use of Turkish folklore and epic traditions in the creation of "Khamsa" are investigated. It is possible to see epic elements in all the poems of the poet.

Улькер БАХШИЕВА

МЕСНЕВИ НИЗАМИ «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН» И ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АРХЕТИПА «ЗАЩИТНИКА-ОХОТНИКА»

Р е з ю м е

Низами Гянджеви является предметом нашей гордости, который своим творчеством занимает достойное место в классической азербайджанской литературе и прославляет наш народ во всем мире. Творчество поэта всегда отличалось своей оригинальностью как по содержанию, так и по форме.

Месневи Низами «Лейли и Меджнун» содержит элементы мотива «защитника-охотника» в тюркской эпико-мифологической традиции. Низами творчески использовал архетип «защитник-охотник» в соответствии со своей авторской концепцией. Азербайджано-тюркская фольклорная среда сыграла большую роль в привязанности Низами к фольклорному творчеству. В статье также уделено место мнениям о том, что, создавая поэтическую структуру образа Меджнуна, поэт использовал легенды и рассказы, которые слышал в этой среде с детства. В статье исследуются причины и корни возрождения со стороны Низами образа Меджнуна как человека, который с особой заботой относится к животным и превращается в их покровителя. Можно с уверенностью сказать, что такие моменты подтверждают функцию «защитника-охотника» в поэтической структуре образа Меджнуна. В статье проанализированы причины того, по которым Низами хотел передать основные художественно-философские идеи в месневи именно с помощью фольклорно-мифологических мотивов. В статье исследуется цель использования автором архетипа «защитник-охотник» в тюркской эпико-мифологической традиции для художественного воплощения философии гуманизма в поэме.

Из анализов в статье можно сделать вывод, что Низами Гянджеви – мастер, который привязан к азербайджанской земле, родине, национальным корням, поэтому контекст привязанности к национальным ценностям отражается во всем его творчестве. Хотя поэт был вынужден писать и творить на персидском языке в соответствии с литературным языком своего времени, в его стихах отчетливо чувствовалась привязанность поэта к тюркскому национальному духу. В статье исследуются причины систематического использования Низами тюркского фольклора и эпических традиций в создании «Хемсе», во всех месневи поэта можно увидеть эпические элементы.

**RİSALƏ.
ELMİ
ARAŞDIRMALAR
JURNALI**